

Jarmila Panevová (Praha)

Problémy se slovanským reflexivem¹

Remarks on Slavonic Reflexives (Abstract)

Though the reflexives in Slavonic languages are a topic of many books and papers, a common theoretical basis for their description has not yet been accepted. The difficulties of the analysis of Slavonic reflexive constructions are caused among other things also by the fact that *se/si* constructions in Slavonic languages cross the boundaries between lexicon, word-formation, morphology, and syntax.

The criteria, how to distinguish the class of reflexives tantum, derived reflexives, reciprocals, derived reciprocals, true reflexives and deagentive constructions, are proposed, and the difficulties with the analysis of real data (namely from Czech) are demonstrated by examples of ambiguities present in many constructions with the reflexive formant. The Czech and Russian reflexives are compared only briefly.

1. Úvod

Chování českých reflexivních zájmen/částic *se/si* a jejich ekvivalentů v jiných slovanských jazycích je zdrojem mnoha problémů ústících v jejich nejednoznačné zařazení do popisu jazyka, a to přesto, že je jim věnována řada publikací. Připomeňme alespoň některé z posledních desetiletí: (Boguslawski 1977), (Králíková 1980, 1981), (Štícha 1981), (Genjušene 1983), (Fici 1994), (Gregorczykowa 1996, 2006), (Chrakovskij 1999), (Wiemer 1999), (Oliva 2000, 2001), (Panevová 2001), (Friedová 2004). Přes sdílené problémy mezi slovanskými jazyky a přes mnohé společné názory mezi citovanými autory nebylo zatím dosaženo jednotného metajazyka pro popis reflexiv. Jedním z důvodů je podle našeho názoru fakt, že formanty *se/si* ve svých různých funkcích zasahují oblast lexika, slovtvorby a syntaxe (částečně i morfologie) a že jsou zdrojem četných víceznačností, které způsobují další potíže při hledání kritérií pro zařazení jednotlivých typů do jazykového popisu.

V oddíle 2 představíme idealizovaný obraz zachycení formantu *se* v popisu češtiny.² Oddíl 3 naznačí kritéria, jimiž jsme operovali při popisu funkcí tohoto formantu v odd. 2. V oddíle 4 uvedeme reálné problémy, které vznikají při analýze dat a v jejichž důsledku jsou hranice nastíněné v odd. 2.1 – 2.4 neostré. V oddíle 5 stručně okomentujeme situaci v ruštině.

2. Funkce formantu se/si v češtině

2.1 Se/si jako součást lexikální jednotky

2.1.1 Výskyt formantu *se/si* u třídy sloves nazývaných reflexiva tantum (inherentních reflexiv v terminologii Encyklopedického slovníku češtiny (dále ESC) 2002, heslo „Sloveso reflexivní“, s. 414n.) je řešen podle našeho názoru nesporně v oblasti lexikografie.

Reflexivum tantum vstupuje do slovní zásoby jako jednotka, ať už jde o konstrukci recesivní jako v ruštině (např. *bojat'sja, smejat'sja*), nebo o volný enklitický morfém (reflexivní částici) jako v češtině (např. *bát se, smát se, octnout se, schoulit se*). Výskyt reflexiv tantum s částicí *si* je v češtině omezenější, někdy je předmětem diskusí, zda vůbec existuje. Jako příklad uvedeme *stěžovat si, osvojit si*. Řadili bychom do této třídy i zvrtné podoby, v nichž se základové sloveso od svého nereflexivního protějšku významově oddělilo (jako *vzít si/brát si* ve významu „vstoupit do manželství“, *představit si, hledět si* (hostů)). Řešení této hranice je úkolem lexikologů a odráží se ve slovnících v podobě lexikálního hesla.

2.1.2 Lexikální jednotkou odrážející se ve slovníku je rovněž třída tzv. odvozených reflexiv (inherentně reflexivní varianta slovesa v terminologii ESC 2002, s. 415). (Kopečný 1954) mluví o slovesech bezděčné činnosti (jako je např. české *zabít se, spálit se, začervenat se*). Patří sem ovšem také slovesa (de)kauzativní jako *rozbít se, otevřít se, roztrhnout se* a také celá řada odvozených sloves, která nelze postihnout jednotnou sémantickou charakteristikou (jako *posunout se, koupat se, šířit se, přiblížit se, zastavit se*).³ (Friedová 2004, s. 635) nazývá tento typ „Spontaneous Event Reflexives“. Tato slovesa mají někdy ke svému nereflexivnímu protějšku už významově daleko (jako např. *chovat se, vrátit se*). Formant *se/si* je v tomto typu rovněž částicí, která je využita slovtvorně. V lexikografickém zpracování jsou pak odvozená reflexiva většinou zachycena pod záhlavím svého nereflexivního protějšku.

2.2 Zájmeno se jako větný člen

Formant *se/si* vystupuje jako zájmeno s platností větného členu, mluví se o „vlastních reflexivech“. Výskyt je vázán striktními gramatickými podmínkami,⁴ totiž koreferencí tohoto větného členu s podmětem věty (viz (1), (2), (3)). Jakožto zájmeno má pak reflexivum své rozvinuté, i když defektní, paradigma (silné a slabé formy). Popis tohoto typu patří do oblasti syntaxe.

(1) *Jana se uviděla v zrcadle a šla se převléknout.*⁵

(2) *Koupila jsem si zpáteční jízdenku do Brna.*

(3) *Nemysli pořád jen na sebe!*

2.3 Se jako tvarotvorný formant

2.3.1 Použití formantu *se* v konstrukcích dříve nazývaných reflexivním pasivem z této podstaty patřilo do popisu morfologie (do oblasti tvoření slovesného rodu). Z novějšího hlediska je řazeno spíše do oblasti deagentizačních diatezí (Grepl – Karlík, 1983, s. 38n.), a stalo se tak předmětem zájmu především syntaktického. Toto zařazení založené na tom, jak konstrukce s reflexivní „formou“ fungují (srov. též (Panevová 1973), a (ESČ, s. 371, heslo „reflexivní forma slovesná“)), má samozřejmě své oprávnění. Máme-li však odpovědět na statut formantu *se*, je třeba se vrátit k tomu, že je to tvarotvorná částice se všemi vlastnostmi tohoto neohebného slovního druhu a že má tedy své místo i v té části gramatiky, která se zabývá tvořením tvarů.

2.3.2 Analogický statut jako v 2.3.1 připíšeme formantu *se* v konstrukcích, které jsme (podle (Bauera - Grepla 1972)) nazvali dispoziční konstrukce (viz Panevová 1980, s. 37n.).⁶ Ze syntaktického hlediska se tyto dvě konstrukce od sebe liší v tom, že zatímco v 2.3.1 jde o odsunutí (zevšeobecnění) konatele (agentu) (viz (4)), v diatezi typu 2.3.2 může být konatel přítomen a je pak vyjádřen dativem (viz (5)):

(4) *V novinách se píše o stávce lékařů.*

(5) *Odborné články se jí píše nesnadno.*

2.4 Se/si a reciproka

Formant *se/si* se vyskytuje v četných konstrukcích shrnovaných pod pojem reciproční konstrukce. Na druhé straně ne každá reciproční konstrukce tento formant obsahuje. Uvedli jsme jinde (Panevová 2007) (Panevová – Mikulová 2007a), jaké faktory je třeba vzít v úvahu pro zařazení formantu *se/si* při analýze konstrukcí zahrnovaných obvykle pod společné zastřešení reciprocitou. Uvidíme dále v odd. 2.4.1 – 2.4.4, že argumentace (a v důsledku) i navržené řešení bude mít stejnou strukturu, jakou jsme sledovali v 2.1 – 2.3.

Argumentace je založena na základní tezi, že je třeba odlišovat reciprocitu lexikální a reciprocitu syntaktickou.

2.4.1 Slovesa jako *prát se, hádat se, setkat se* lze pokládat za podtřídu sloves zařazených do 2.1.1, jsou to reflexiva tantum s rysem inherentní lexikální reciprocit. Uvedli jsme v citovaných pracích, že rys inherentní reciprocit nezaručuje, že taková slovesa budou nutně využita v syntakticky recipročních konstrukcích (založených na vzájemnosti), jak ukazuje věta (6). Formant *se*⁷ je tedy opět součástí lexikálního hesla.

(6) *Dcera se nerada hádá s matkou.*

2.4.2 Slovesa jako *objímat se, líbat se, potkat se, navštěvovat se, konkurovat si, vykat si* jsou podtřídou sloves zařazených do 2.1.2 a lze je analogicky nazvat inherentně reciproční variantou (nerecipročního) slovesa. Formantu *se/si* je tu analogicky využito k vytvoření nové jednotky s rysem inherentní reciprocit.⁸ Fakt, že tu k tomuto derivačnímu procesu došlo, prokazují věty, jako je věta (7), která se sémanticky liší od věty (8), avšak ani (7) není syntakticky reciproční, jak ukazuje její rozšířený kontext (9):

(7) *Matěj se líbá s Helenou.*

(8) *Matěj líbá Helenu.*

(9) *Matěj se s chutí líbá s Helenou.*

U typů 2.4.1 a 2.4.2 jsme tedy stejně jako výše v odd. 2.1.1 a 2.1.2 zůstali v oblasti lexikologie a slovtvorby a je úkolem lexikologie odrazit tyto vztahy v lexikografické praxi.⁹

2.4.3 Syntaktickou reciprocitu lze uplatnit nejen u sloves ze skupiny 2.4.1 a 2.4.2, ale i u sloves, která ve svém lexikálním významu žádný rys reciprocit nemají, jako např. *fotografovat, kreslit, obviňovat, pomlouvat, okrádat, dráždit, žárlit* atd. Za syntakticky reciproční konstrukce pokládáme např. věty (10), (11), v nichž došlo k syntaktické změně, kterou popisujeme jako povrchovou redukci jedné valenční pozice, která se na povrchu projevuje jako koordinace subjektů nebo plurálový (popř. kolektivní) podmět (viz Panevová - Mikulová, 2007b). Formant *se/si* v syntakticky recipročních konstrukcích funguje tedy jako syntaktický operátor a chová se jako zájmeno). Podmínky pro syntaktickou reciprokalizaci jsme popsali jinde (Panevová 1999) (Panevová 2007) (Panevová – Mikulová 2007a). Ukázali jsme také v citovaných pracích, že třída 2.4.2 je třída otevřená a že existence konstrukce (12) povede k legitimní otázce, zda (11) vzniklo syntaktickou operací reciprokalizace věty, jíž odpovídá parafráze významové struktury (11') nebo parafráze významové struktury (12').

Vzhledem k tomu, že použitím jednoho z alternativních prostředků pro vyjádření syntaktické reciprocit, jímž je vyjádření *jeden – druhý*, získáváme dvě různé parafráze, z nichž jedna, a to (13), formálně odpovídá reciprokalizaci (11'), a druhá (14) reciprokalizaci (12'), musíme na uvedenou otázku odpovědět, že věta (11) je víceznačná:

(10) *Obě strany se u soudu ostře napadly.*

(11) *Jana a Pavel se objímají.*

(11') *Jana objímá Pavla a Pavel objímá Janu.*

(12) *Jana se objímá s Pavlem.*

(12') *Jana se objímá s Pavlem a Pavel seobjímá s Janou.*

(13) *Jana a Pavel objímají jeden druhého.*

(14) *Jana a Pavel se objímají jeden s druhým.*

Parafráze (13) a (14) naznačují jemný významový rozdíl spočívající v tom, že ve (14) vstupuje do reciprokalizace odvozené sloveso s (odvozeným) rysem inherentní reciprocit, zatímco v (13) se reciprokalizují dva tranzitivní děje, v nichž konatelské subjekty a zasažené objekty plní vůči sobě stejné role. Pro teorii popisu reflexivního formantu z toho plyne, že ve víceznačné větě (11) (se dvěma zdroji odvození – (11') a (12')) je *se* zájmenem s funkcí reciprokalizace ve významu (11') a je odvozovací částicí, která dala vznik slovesu *objímat se*, ve významu (12').

2.5 Okrajové typy

2.5.1 Stranou zůstaly některé okrajovější typy: Konstrukce s tzv. „podníceným pasivem“ (Kopečný 1954) typu *Léčí se na 1. interně*.

2.5.2 K okrajovým typům z našeho hlediska počítáme i vytváření některých způsobů slovesného děje jako *hodně se napracoval, natahal se s tím, ten se naplakal* (u Šmilauera, 1947, s. 33 nazývaná „vzmocňující reflexiva“).

3. Kritéria užívaná pro určení funkce *se/si*

Kritérium, které nám sloužilo pro zařazení slovesa do 2.1.1 (a analogicky do 2.4.1) bylo jednoduché: sloveso bez formantu *se/si* v jazyce neexistuje nebo je významově značně vzdáleno. Pro zařazení do 2.2 (vlastních reflexiv, přesněji vlastních reflexivních tvarů, „pronominal reflexives“ u (Friedové 2004)) nám sloužilo osvědčené kritérium (viz Šmilauer,

1972, s. 41) přesunu klitického *se/si* aspirujícího na tuto funkci do přízvučné pozice (*sebe umyl, děti nechal špinavé*). Toto chápání je širší než původně Havránkem (1928, s. 120) navrhované „rozdvojení“ (*viděl se v zrcadle – on a jeho obraz*). Je ovšem třeba dodat, že toto širší kritérium neuplatňují ani rodilí mluvčí jednotně (nemluvě o řadě víceznačností, které je k nerozhodnosti vedou). Kritérii vedoucími k zařazení do oblasti reciprocity a diferencemi uvnitř širokého pojetí reciprocity jsme se zabývali jinde (Panevová 1999), (Panevová 2007), (Panevová – Mikulová 2007a). Podmínky pro použití deagentizačních a dispozičních konstrukcí jsou v bohemistice dobře popsány (viz zejm. (Dokulil 1941), (Bauer – Grepl 1980), (Grepl – Karlík 1983), (Panevová, 1973), (Panevová 1980), (Friedová, 2004), (Friedová 2006) , značná pozornost byla věnována i rozdílům češtiny a ruštiny (popř. dalším slovanským jazykům) pro tuto oblast, viz (Parolková 1967), (Fici 1994). Pokud nejsou splněna kritéria pro zařazení do 2.1.1, 2.2, 2.3, 2.4.1 a 2.4.3, jde o odvozená reflexiva typu 2.1.2 nebo 2.4.2.

Avšak ani snaha o důslednou aplikaci co nejformálnějších kritérií, o něž jsme se výše snažili, mnohdy nevede k uspokojivému výsledku, tj. k bezpečnému zařazení reflexiva¹⁰ do navržených tříd a do příslušné oblasti jazykového popisu. Příčiny neuspokojivosti jsou z větší části pragmatické povahy: Výskyt téhož slovesa s formantem *se/si* může patřit podle kontextu a situace do 2.1.2, 2.2, 2.3 nebo 2.4. Z korpusového materiálu jsme vybrali příklady, které by formálně mohly být interpretovány několika výše popsanými způsoby; v některých je kontext do té míry jednoznačný, že vylučuje některý z významů (např. v (19a), (20a), (23a), (27c)). Jindy ani zde uvedený (popř. i širší) kontext k zjednoznačnění nestačí (viz např. (22c), (23b), (26c), (30c), (31c)). Neděláme si ovšem nároky na to, že jsme v odd. 4 zachytili všechny možné přechody a víceznačnosti mezi jednotlivými skupinami, ani na to, že uplatnění navržených kritérií u příkladů (15) – (33) nenesou známky subjektivního hodnocení.

4. Přechody a víceznačnosti mezi jednotlivými typy

Pokud mají příklady (15) – (33) jediné ohodnocení, pokládáme kontextové rysy za více méně dostatečné pro zařazení konstrukce do příslušné třídy. Pokud mají více ohodnocení a jsou doprovázeny otazníkem, jde o nejednoznačný kontext nebo jinou možnost vícenásobné významové interpretace.

4.1 Přechody mezi 2.1.2 (odvozenými reflexivy) a 2.3.1 (deagentizací) a dvojznačnost s nimi spojená:

- (15a) *Po delším pobytu v zahraničí se stipendista vrátil domů. (2.1.2)*
- (15b) *Prázdné láhve se vracejí u pravého okénka. (2.3.1)*
- (16a) *Atmosférický tlak se v posledních dnech neustále zvyšuje. (2.1.2)*
- (16b) *Zisk podniku se uměle zvyšuje prostřednictvím nekalé soutěže. (2.3.1)*
- (17) *Bojnický oltář se vrací na Slovensko. (PDT)(2.1.2 nebo 2.3.1?)*
- (18) *Výsledky tajného hlasování se rychle rozšířily. (2.1.2 nebo 2.3.1?)*

4.2 Přechody mezi 2.2 (vlastními reflexivy) a 2.3.1 (deagentizací) a dvojznačnost mezi nimi:

- (19a) *Já vám dám na stůl a obsloužíte se sami. (SYN2005) (2.2)*
- (19b) *Slávek nechal vážně všechny, aby se obsloužili. (SYN2005) (2.2)*
- (19c) *Dnes už se stroje obsluhují i počítači. (SYN2005) (2.3.1)*
- (19d) *Byla tam světylka, spousty číselníků a pák, které se obsluhovaly stiskem prstů. (SYN2005) (2.3.1)*
- (19e) *Hosté se obsluhují podle pořadí, jak přišli. (2.3.1 nebo 2.2?)*
- (20a) *Víte, Donalde, mám dojem, že se podceňujete. (SYN2005) (2.2)*
- (20b) *Nevěří se v člověka, podceňují se nebo dokonce popírají jeho kladné vlastnosti. (SYN2005) (2.3.1)*

4.3 Přechody mezi 2.3.1 (deagentizací) a 2.4 (reciproky) a víceznačnosti mezi nimi:

- (21a) *... s požehnáním státu se perou špinavé peníze. (SYN2005) (2.3.1)*
- (21b) *Pereme se i s těmi nejšerednějšími situacemi. (SYN2005) (2.4.1)*
- (21c) *Indiáni tančili, pili a prali se. (SYN2005) (2.4.1)*

4.4 Přechody mezi 2.2 (vlastními reflexivy) a 2.4 (reciproky) a víceznačnost mezi nimi:

- (22a) *Zkušení vinaři a enologové se o zralosti hroznů odjakživa přesvědčovali ochutnáváním. (SYN2005) (2.2)*
- (22b) *Další prodejci odpovídají stroze a přesvědčují se, zda jejich vyjádření není nahráváno. (SYN2005) (2.2)*
- (22c) *Účastníci Fora se přesvědčovali, že vzdělání je cesta k bohatství. (SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)*

(22d) *O tom, jak taková věc dokáže rozohnit emoce, se už více než měsíc přesvědčují Ukrajina a Rusko. (SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)*

(23a) *(... jsem pronajal dům jedné mladé dvojici.) Představili se mi jako bratranec a sestřenice. (SYN2005) (2.2)*

(23b) *A řekl bych, že jsme se nepředstavili. (SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)*

(23c) *(Na chodbě čekala moje česká tlumočnice.) Představili jsme se. (Jmenovala se Věra.) (SYN2005) (2.4.3)*

(23d) *Pak se představí účastníci kursu. (SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)*

(24a) *Tu tady máme v programovém prohlášení vlády a slibujeme si od ní více. (SYN2005) (2.2)*

(24b) *Snoubenci si před oltářem slibují věrnost. (2.4.3)*

(24c) *Od spojení si obě firmy slibují upevnění silné pozice. (SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)*

(25a) *Snad proto, že se zastupují sami a nemusí nikomu platit palmáře. (SYN2005) (2.2)*

(25b) *Většinou se úředníci vzájemně zastupují. (SYN2005) (2.4.3)*

4. 4 Přechody mezi 2.1.2 (odvozenými reflexivy), 2.2 (vlastními reflexivy) a 2.4 (recipročnými konstrukcemi) a víceznačností s touto hranicí související:

(26a) *Každoročně vyšetřují řadu případů, kdy se děti zabijí nebo se o to pokusí. (SYN2005) (2.2)*

(26b) *(Zdrogovala se a vjela rovnou do baráku.) Zabili se oba. (SYN2005) (2.1.2)*

(26c) *(Muži se v oněch dnech chápali zbraní) a zabíjeli se z malicherných příčin. (SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)*

(27a) *(Mnozí lidé se za ním ohlíželi), snad se mu obdivovali. (SYN2005) (2.1.2)*

(27b) *Tak otevřeně se obdivovaly, (že se Mildreda maličko zarděla). (SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)*

(27c) *Ale zároveň se obdivovali a jeden druhému záviděli úspěchy. (SYN2005) (2.4.3)*

(28a) *Mužské bojové tance se inspiroují střetnutími v minulosti. (SYN2005) (2.1.2)*

(28b) *Jeho tvůrci se inspirovali obrazy malíře Mondriana. (SYN2005) (2.2)*

(28c) *Amatérský a profesionální výtvarník se velmi často vzájemně inspiroují. (SYN2005) (2.4.3)*

4.5 Přechody mezi 2.2 (vlastními reflexivy), 2.3 (deagentizačními konstrukcemi) a 2.4 (reciproky)

(29a) *(Považujte za úspěch každé zmenšení hmotnosti) a odměňujte se za ně.*
(SYN2005)(2.2)

(29b) ... *ve škole se zakládá na výkladu a procvičování, odměňují se dobré výsledky.*
(SYN2005) (2.3.1)

(29c) *Láskou se neodměňujeme za to, co je dobré.* (SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)

(30a) *Dvě izraelské společnosti se rovněž samy chválí.* (SYN2005) (2.2)

(30b) *Jednoduše se navzájem málo chválíme.* (SYN2005) (2.4.3)

(30c) *Mladíci si prohlíželi své kresby a obrazy, chválili se a také kritizovali.*
(SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)

(30d) *Děti se ve škole chválí, aby se cítily více motivovány.* (2.3)

(31a) *Matky, které se obviňují z postižení vlastního dítěte...* (SYN2005) (2.2 nebo 2.3.1?)

(31b) *Pak na sebe křičeli a obviňovali se z nejrůznějších věcí.* (SYN2005) (2.4.3)

(31c) *Obě země se obviňují, že ilegálně poskytují subvence svým výrobcům.* (2.4.3, 2.2 nebo 2.3?)

(32a) *Všichni se dostatečně informují předtím, než mě zavolají.* (SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)

(32b) *Prostřednictvím besed se pacienti informují o léčbě své choroby.* (SYN2005) (2.3.1 nebo 2.2?)

(32c) *Jejich vzdušné síly se informovaly také o letounu L-159.* (SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)

(33a) *Muzikanti, spisovatel a výtvarník se povzbuzovali širokým spektrem látek, počínaje alkoholem.* (SYN2005) (2.2 nebo 2.4.3?)

(33b) *V době, kdy nemohli být spolu, povzbuzovali se záplavami dopisů,* (SYN2005) (2.4.3)

(33c) *Občané se prostřednictvím médií povzbuzují, aby šli k volbám.* (2.3.1)

5. Úvahy o situaci v ruštině

Situace s reflexivy v ruštině by se mohla zdát jednodušší, protože hranice mezi reflexivní částicí a reflexivním zájmenem je dána formálně. Teoretické zpracování, které nacházíme u (Isačenko 1960) i v Ruské (akademické) mluvnici (Barnetová ad., 1979),¹¹ na to

však neukazuje. O Isačenkovo zpracování se v zásadních otázkách lze stále opírat: Základem je rozlišení reflexivních sloves a reflexivních forem (a to morfologických a syntaktických). Vytvoření zvrtných podob od tranzitivních (ale i některých intransitivních) sloves vytváří podle Isačenka vždy nová ruská slovesa, která autor podle významu vnášeného reflexivní částicí dělí do velmi jemných významových skupin (9 skupin vzniká intransitivizací tranzitiv, 2 typy jsou tvořeny od intransitiv, (Isačenko, op.c., s. 374 – 418). Z jeho významových typů zvrtných sloves nenacházíme v češtině analogii k typu 5 („aktivno-bez’objektnyje glagoly“ typu *Sobaka kusajetsja*) a některé typy odvozené od intransitiv (jako *stučat’sja*, asi i *belet’sja*).¹² Isačenkův typ 6 (u nás nazývaný dispoziční konstrukce) má v ruštině jiné syntaktické podmínky užití než v češtině (kvalitativní adverbium, (Dokulilovo 1941) „quale děje“ je v ruštině implicitní, srov. *Posuda b’jetsja*). Výrazné rozdíly mezi češtinou (slovenštinou) a ruštinou, pokud jde o český typ 2.3.1 (deagentizační konstrukce) jsou popsány v obou citovaných mluvnicích ruštiny i jinde (Parolková 1967), (Friedová, 2006). Nejzajímavější se z našeho hlediska jeví vztah typu (i) *ubit’sja* vs. (ii) *ubit’ sebja* v ruštině. Jen v druhém případě lze podle Isačenka mluvit o objektu, první případ je popisován analogicky jako naše skupina 2.1.2 v češtině (i když se tu mluví o „sobstvenno-vozvratnom zančeniji“).¹³ Myšlenku, že ruský ekvivalent by mohl pomoci řešit empiricky spornou hranici mezi českou skupinou 2.1.2 (překládaný do ruštiny konstrukcí (i)) a skupinou 2.2 (vlastním reflexivem překládaným do ruštiny konstrukcí (ii)), je třeba dále ověřovat. Letmé sondy do Ruského národního korpusu (dále RNK) této hypotéze zatím příliš nenasvědčují. Citované sloveso má nízký počet výskytů v RNK: *ubit’ sebja* je zastoupeno 3 kontexty, *ubit’sja* 10 kontexty a významový rozdíl je tu zřejmý, viz (36), (37). Sloveso *myt’sja* se nachází v cca 1000 kontextech, kolokace *myt’ sebja* se vyskytla pouze v jediném případě a ten ještě dokládá, že analogie rozdílu mezi (i) a (ii) u slovesa *myt’* není, srov. (38), (39).¹⁴ Sloveso *odet’sja* se v RNK vyskytlo ve 142 kontextech, *odet’ sebja* má výskyt nulový. V tomto kontrastivním výzkumu výskytu českých sloves, kde máme pochyby o řazení mezi „odvozená reflexiva“ (2.1.2) a vlastní objektová reflexiva (2.2), lze jistě i nadále pokračovat.

(36) ... ja ne perenesu etogo, ja umru, ub’ju sebja. (L.N.Tolstoj, RNK)

(37) Nikakije deti ... na etix stul’jax by ne ubilis’. (A. Gerasimov, RNK)

(38) Ne mylsja tri dnja. (A. Kolesnikov, RNK)

(39) ... ona prixodila poxodkoj caricy Tamary i prikazyvala približennym rabyňjam *myt’ sebja* v vanne (Je. Ginzburg, RNK)

Poznámky

¹ Vznik stati byl podpořen projekty MSM0021620838 a GA UK 7643/2007. Za cenné připomínky k rukopisu děkuji M. Friedové, E. Hajičové, P. Sgallovi, M. Ševčíkové a zejména M. Lopatkové a M. Mikulové.

² Termínu „formant *se/si*“ zde užíváme pro pokrytí všech funkcí tohoto výrazu. Formantem *si* se zde budeme zabývat pouze okrajově.

³ Situace s formantem *si* u tohoto typu je o něco složitější; SSJČ a SSČ uvádějí základní a odvozenou podobu jako varianty slovníkového hesla v podobě *pospíšit (si)*, *poplést (si)*.

⁴ V generativní gramatice, v její podobě „teorie principů a parametrů“ (GB-theory) jde o jeden z principů nazvaný „vázání“ (binding).

⁵ Pokud není u příkladu uveden zdroj, jde o příklad introspektivní. Bylo využito i korpusového materiálu (Pražského závislostního korpusu, dále PDT, a ČNK ve verzi SYN2005).

⁶ O tomto typu viz též (Dokulil 1941). (Friedová 2004) mluví rovněž o tomto typu jako o jednom ze čtyř typů českých reflexivních konstrukcí a podává jeho sémantickou a syntaktickou charakteristiku.

⁷ Výskyt formantu *si* u reflexiv tantum s rysem inherentní reciprocity nemáme zatím přesvědčivě doložen.

⁸ Problémy spojené s víceznačností konstrukcí u některých z těchto sloves (jako např. *objímat se*, kde *se* plní funkci popsanou v 2. 2) předestřeme níže, v odd. 4.

⁹ Poznamenejme k tomu, že podoby *objímat se*, *líbat se* jsou v SSČ zachyceny jenom v příkladové části hesla základového slovesa.

¹⁰ Reflexivem v tomto kontextu míníme každý slovesný tvar doprovázený formantem *se/si*.

¹¹ Příslušná část o reflexivech a slovesném rodu pochází z pera Z. Skoumalové.

¹² Jejich řazení si lze představit i jinak (např. jako 2.5.2 výše).

¹³ Do našeho typu 2.1.2 patří ovšem i řada dalších Isačenkových skupin zvratných sloves.

¹⁴ Ve větě (39) bychom čekali na místě *sebja* spíše tvar *jeje*.

Literatura

B a r n e t o v á, V. – B ě l i č o v á, H. – L e š k a, O. – S k o u m a l o v á, Z. – S t r a k o v á, V.: Russkaja grammatika 1. Academia: Praha, 1979.

B a u e r, J. – G r e p l, M.: Skladba spisovné češtiny. SPN: Praha 1972.

B o g u s ł a w s k i, A.: Polskie *się* –slowo nie do końca poznane. *International Review of Slavic Linguistics*, 2, 1977, s. 99-125.

D o k u l i l, M.: Morfologická kategorie pasiva ve spisovných jazycích severských ve srovnání se spisovnou češtinou. In: Hrst studií a vzpomínek (Prof. A. Beerovi jeho žáci). Brno 1941, s. 77 – 99.

E n c y k l o p e d i c k ý s l o v n í k ě š t i n y (eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová). Nakladatelství Lidové noviny: Praha 2002.

F i c i, F.: La passivo nelle lingue slave. Tipologia e semantika. Materiali Linguistici FRANCOANGELI: Università di Pavia 1994.

F r i e d, M.: Czech Reflexivization and the Invariance Principle Revisited. *Slavic and East European Journal*, Vol. 48, No. 4, 2004, s. 627 – 653.

F r i e d, M.: Agent back-grounding as a functional domain: Reflexivization and passivization in Czech and Russian. In: Demoting the agent: passive, middle and other voice

- phenomena. (Linguistics Today 96). (eds. B Lyngfelt, T. Soldstat). John Benjamins Publ. House: Amsterdam 2006, s. 83 – 109.
- G e n j u š e n e, E.: Refleksivnyje glagoly v baltijskix jazykax i tipologija refleksivov. Gosudarstvennyj universitet im. V. Kapsukasa: Vil'njus, 1983.
- G r e g o r c z y k o w a, R.: Reguly deagentywizacji w polszczyznie. In: I. Nebeská, A. Macurová (eds.), Jazyk a jeho užívání. Sborník k životnímu jubileu Prof. O. Uličného. Praha: FF UK, 1996, s. 58-65.
- G r e g o r c z y k o w a, R.: Zakres tworzenia konstrukcij zwrotnych i wzajemnościowych z zaimkiem *się*. In: I. Bobrowski, K. Kowalik (eds.), Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Prof. R. Laskowskiemu. Kraków: LEXIS, 2006, s. 215-222.
- G r e p l, M. – K a r l í k, P.: Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty. Univerzita J. E. Purkyně: Brno, 1983.
- H a v r á n e k, B.: Genera verbi v slovanských jazycích, Vol. 1, Královská Česká společnost nauk: Praha, 1928.
- Ch r a k o v s k i j, V.S.: Diateza i referentnost'. In: (V.S. Chrakovskij, ed.). Teorija jazykoznanija. Rusistika. Arabistika Nauka: Sankt-Peterburg 1999, s. 67 – 101.
- I s a č e n k o, A. V.: Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii so slovackim II. SAV: Bratislava, 1960.
- K o p e č n ý, F.: Pasivum, reflexivní forma slovesná a reflexivní sloveso. In: Studie a práce lingvistické, Nakl. ČSAV: Praha, 1954, s. 224-247.
- K r á l í k o v á, K.: Pasívum v generativním popisu jazyka. *Slovo a slovesnost* 41, 1980, s. 118-126.
- K r á l í k o v á, K.: Reflexivnost sloves z hlediska automatické analýzy češtiny. *Slovo a slovesnost* 42, 1981, s. 291-298.
- O l i v a, K.: Hovory k sobě/si/sebe/se. In: Z. Hladká, P. Karlík (eds.): Čeština – univerzália a specifika 2. Sborník z konference ve Šlapanicích u Brna 17.-19.11.1999 Masarykova univerzita: Brno 2000, s. 167 – 171.
- O l i v a, K.: Reflexe reflexivity reflexiv. *Slovo a slovesnost* 62. 2001, s. 200 – 207.
- P a r o l k o v á, O.: K problematice zvrtných sloves u tzv. zvrtného pasíva v současné spisovné ruštině a češtině. *Slavia* 36, 1967, s. 33 – 46.
- P a n e v o v á, J.: Věty se všeobecným konatelem. *Studia Slavica Pragensia*. UK: Praha, 1973, s. 133 – 144.
- P a n e v o v á, J.: Formy a funkce ve stavbě české věty. Academia: Praha 1980.

- P a n e v o v á, J.: Česká reciproční zájmena a slovesná valence. *Slovo a slovesnost* 60, 1999, s. 269 – 275.
- P a n e v o v á, J.: Problémy reflexivního zájmena v češtině. In: J. Hasil, J. Kuklík (eds.): Sborník přednášek z 44. běhu Letní školy slovanských studií. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta: Praha, 2001, s. 81–88.
- P a n e v o v á, J.: Znovu o reciprocitě. *Slovo a slovesnost* 68, 2007, 91 – 100.
- P a n e v o v á, J. – M i k u l o v á, M.: On Reciprocity. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics* 87, 2007 (a), s. 27 – 39.
- P a n e v o v á, J. – M i k u l o v á, M.: Ještě jednou o reciprocitě. In: Grammar & Corpora 2007, 2. mezinárodní conference Gramatika a korpus 2007. Anotace příspěvků. ÚJČ AV ČR: Praha 2007 (b), s. 63 – 64.
- Š m i l a u e r, V.: Nauka o českém jazyku. SPN: Praha, 3. vydání, 1972.
- Š m i l a u e r, V.: Novočeská skladba. Ing. Mikuta: Praha 1947.
- Š t í c h a, F.: K syntakticko-sémantické konkurenci aktivních, participiálních a reflexivních konstrukcí. *Slovo a slovesnost* 42, 1981, s. 183 – 192.
- W i e m e r, B.: *The light and the heavy form of the Polish reflexive pronoun and their role in diathesis.* In: K. Bötteger, M. Giger, B. Wiemer (eds.), *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav), Band 2, München: Otto Sagner, 1999, s. 300-313.*